

FEUILLETON

HET SKELET VAN ERASMUS

Ter gelegenheid van een recent bezoek aan het pathologisch-anatomische laboratorium van de Universiteit van Bazél toonde mijn collega WERTHEMANN mij een zeer fraai afgietsel van de schedel van ERASMUS. De voorgeschiedenis daarvan is belangwekkend en naar mij gebleken is hier te lande weinig bekend.

ERASMUS overleed 12 Juli 1536 op de leeftijd van 70 jaar. Het lijk werd begraven in de Munster te Bazél, in een grafstede, waarvan de plaats in de kerk altijd bekend is geweest. Tot in het jaar 1850 werd de plek aangegeven door een rood marmeren epitaphium. Deze werd op 30 October 1536 door de vrienden van ERASMUS — AMERBACH, FROBEN de drukker en EPICOPUS — te zijner gedachtenis opgericht. In het jaar 1850 is deze gedenkplaat verplaatst, omdat voor het aanleggen van verwarmingskokers ruimte nodig was. Het eigenlijke graf werd daarbij echter niet verstoord; alles volgens gegevens uit die tijd. De plaat werd toen geplaatst in de z.g. SCHALER-Kapelle tegen een pilaar in de Munster met de rugzijde naar het schip van de kerk gericht. Vele landgenoten hebben ter gelegenheid van een bezoek aan deze schone kerk deze plek bezocht. Wel was er nog een dekplaat ter plaatse boven het graf in de vloer der kerk met het opschrift: DES. ERAS. ROTTERODAMUM AMICI SUB HOC SAXO CONDEBANT. Deze plaat is bij genoemde werkzaamheden ongetwijfeld verwijderd moeten worden en schijnt verloren te zijn gegaan. Men heeft de plaat althans tot dusver niet meer teruggevonden. Het graf, dat, zoals gezegd destijds onaangeroerd is gebleven, werd in 1928 bij het zoeken naar genoemde deksteen en in overleg met de hoge kerkelijke en wereldlijke instanties, geopend en de stoffelijke resten onderzocht. Men heeft de vrijwel vermolmde lijkst van ERASMUS teruggevonden en de inhoud zorgvuldig geordend. Daarbij is een zo goed als volledig skelet voor den dag gekomen. Slechts enkele skeletdelen, voornamelijk de thoracale wervels, zijn grotendeels vergaan.

Prof. WERTHEMANN heeft deze skeletdelen uitvoerig anatomisch, anthropologisch en zelfs microscopisch onderzocht. Er zijn van verschillende delen o.a. van de schedel zeer fraaie afgietsels gemaakt. Later heeft men alle skeletdelen opnieuw in de kerk met alle piëteit herbegraven en wel aan de voet van de reeds in 1850 verplaatste gedenkplaat (zie boven).

Aan de studie van prof. WERTHEMANN over het skelet van ERASMUS is het volgende ontleend.

De schedel is daarbij wel het belangrijkste. Deze is gekenmerkt door de eigenaardige verhouding van hersenschedel tot gezichtsschedel. De capaciteit van de schedelinhoud is namelijk zeer klein en bedraagt 1255 cm³, waaruit volgens de tabellen van WELCKER een hersengewicht van 1160 gram kan worden berekend. Bij een gemiddeld hersengewicht van 1400 gram (voor Europa: MARCHAND) zijn dus ongetwijfeld de hersenen opmerkelijk klein geweest. De schrijver geeft een lijstje van de schedelcapaciteiten van een aantal beroemdheden: KANT 1715; J. S. BACH 1479; SCHILLER 1419; RAPHAEL 1345; J. HAYDN 1500. De schedelcapaciteit van ERASMUS met 1250 blijft daar ver beneden. De schedel is hyperbrachycephaal met een index cephalicus van 89.8. De aangezichtsschedel is daarentegen van het leptosome type. Daardoor is er een belangrijke disharmonie tussen de lange gezichtsschedel en de opmerkelijk korte hersenschedel. Voorts is er een duidelijke asymmetrie, waarbij de neuswortel naar links afwijkt. Het gebit is in uitstekende conditie. Er ontbreekt slechts één tand. Er is nergens iets van caries aan tanden of kiezen waargenomen (zie fig. 1).

Uit de bouw van het skelet kan men een krachtige lichaamsbouw afleiden. Er laat zich volgens de tabellen van MANOUVRIER een lichaamslengte van 173.5 cm berekenen. Het gelukte op geen enkele wijze de statur onder te brengen in een bekend rassentype, ook niet als men rekening houdt met de kleuren van haar en ogen die bekend zijn.

Verder heeft WERTHEMANN getracht — en het is een belangwekkende studie geworden — uit de zo uiterst gedetailleerde brieven van ERASMUS tot de diagnose van doorstane ziekten te komen en hieruit zo goed mogelijk een verklaring te vinden voor enige skeletafwijkingen. Het is algemeen bekend, dat ERASMUS in zijn leven rusteloos heeft gereisd van de ene plek in Europa naar de andere (Parijs, Leuven, Bazel, Engeland, tenslotte Freiburg). Op menige plaats in zijn brieven zijn notities te vinden over zijn lichamelijke toestand en ziekten, die hij heeft doorstaan. Daarvan geeft hij vaak een zeer uitvoerig en soms dramatisch getint verslag, zonder dat het evenwel gemakkelijk is deze gegevens in onze moderne kennis te projecteren om zodoende tot een diagnose te komen. Het is verder algemeen bekend, dat hij lichamelijke onzindelijkheid schuwde, eveneens een afkeer had van onhygiënische toestanden en daartegen herhaaldelijk heeft geageerd. Ook de samenstelling van het lijfgoed in zijn nalatenschap wijst hierop. Een deel van het verhaal van een reis van Bazel naar Leuven via Aken en Maastricht wordt als volgt weergegeven 1).

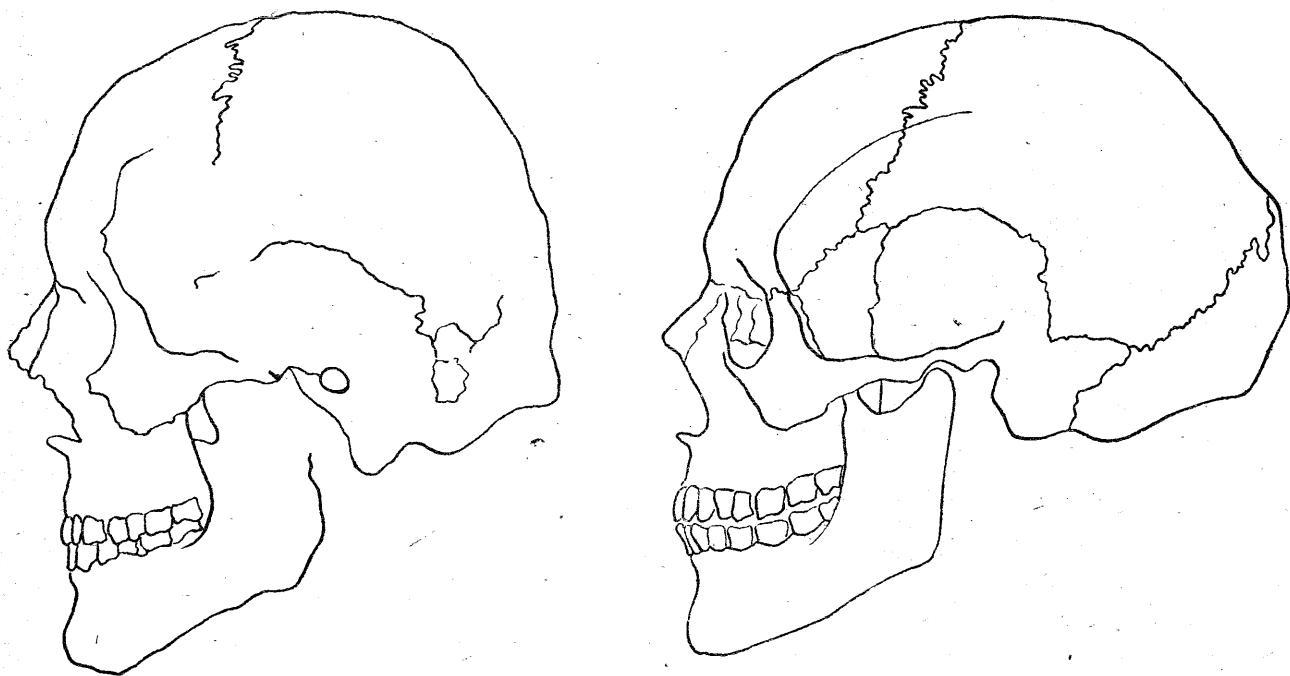

Fig. 1

Omtrektekening van de schedel van ERASMUS.

Omtrektekening van een normale schedel.

. . . Na een rit van 4 mijl kwam ik aan de Maas bij Maastricht. Daar verwarmde ik mijn maag met soep. Ik steeg wederom op mijn paard en bereikte Tongeren, dat 3 mijl verder ligt. Dit was voor mij een zeer moeilijke rit. De ongemakkelijke gang van het paard kwelde op merkwaardige wijze mijn nieren. Ik had beter gedaan te voet te gaan, doch was bang voor zweten en vooral voor het gevaar om op het land door de nacht te worden overvallen. Zo kwam ik met ongelofelijke kwellingen in het gehele lichaam, in het bijzonder van de nieren en de lever, in Tongeren aan. Wegens het vasten waren al mijn zenuwen gespannen, zodat ik niet kon staan of gaan. Met de tong — die was nog gezond — verborg ik de zwaarte van mijn lijden. In Tongeren verwarmde ik de maag met een biersoep en ging naar bed. De volgende ochtend vroeg bestelde ik een tweespanswagen. Wegens mijn steenlijden zat ik echter liever op het paard tot men op een zandweg gekomen zou zijn. Ik besteeg het grootste paard, wyl dit gemakkelijk over de steenweg ging. Nauwelijks was ik opgestegen of ik voelde

1) Door mij enigszins vrij vertaald. D.

de ijskoude lucht om mij heen, zodat ik sterretjes voor de ogen kreeg. Ik vroeg om mijn mantel, maar snel volgde een onmacht (syncope). Men zou mij door aanraken van mijn handen gewekt kunnen hebben, doch mijn knecht JOHANNES en de anderen, die daarbij stonden, lieten mij, die nog steeds op het paard zat, van zelf wakker worden. Toen ik weer bijkwam, beklom ik opnieuw de wagen. Spoedig daarna bemerkte ik, dat ik moest afgaan. Ik steeg uit, defaeceerde en toen kreeg ik weer kleur en werd weer monter. Wij waren dicht bij de stad St. Truiens. Ik steeg wederom op het paard, daar ik mij minder ziek gevoelde als ik reed. Wederom prikkelde mij de avondlucht tot brakens toe, doch ik kreeg gelukkig geen onmacht. Ik bood de koetsier dubbel loon als hij mij de volgende dag naar Thienen bracht, dat van Tongeren zes mijl verwijderd is . . . Nadat ik mijn maag met een soepje verwarmd had, ging ik naar bed. De nacht was zeer slecht, in het bijzonder wegens de erge pijn aan de zweer op de linker heup. Zo zeer stak mij daar het vergane en gestolde bloed (sanguis ibi corruptus et concretus). Hier kreeg ik door toeval een vierspanner, die naar Leuven ging, dat 6 mijl verder was. Ik reed met ongelofelijke en bijna ondraagbare pijnen, doch ondanks alles kwamen wij dezelfde dag om 7 uur in Leuven aan. Ik nam mij voor niet in mijn slaapkamer te gaan, gedeeltelijk omdat ik vermoedde, dat deze koud zou zijn, gedeeltelijk ook omdat ik het Collegium geen schade wilde doen als zich iets over het gerucht van pest, wat mij aanging, zou hebben voorgedaan. Ik ging daarom naar de boekdrukker DIETRICH, een trouwe vriend. In deze nacht was, zonder dat ik het gemerkt had, een grote zweer doorgebroken, waarbij de pijn afnam. Ik liet de volgende dag een chirurg komen. Deze paste pijnstillende middelen toe. Nu was er echter nog een derde zweer in de rug bijgekomen, die mijn knecht in Tongeren veroorzaakt had toen hij mij wegens de nierpijnen met rozenolie inwreef en waarbij hij met zijn eeltige vinger te stevig wreef. Deze plek ging eveneens later zweren. Ook onder de rechter tepel zwol een beweeglijke knobbel (glans mobilis). Deze ging echter vanzelf weer weg zonder zweervorming. Toen de chirurg wegging, zei hij op bedekte wijze tot DIETRICH en de knecht, dat het pest was. Hij zou verzachtende middelen sturen, doch hij zou zelf niet terugkomen. Ik zond mijn urine naar verschillende artsen, die zeiden dat er geen ziekte bestond. Ik consulteerde nog anderen, die hetzelfde zeiden. Daarop liet ik een Jood komen, die als zijn mening gaf, dat hij een dergelijk gezond lichaam mocht hebben als ik had, voor zover hij het uit het onderzoek uit de urine kon afleiden. Toen de chirurg na 2 dagen niet terugkwam, vroeg ik DIETRICH naar de oorzaak er van. Hij zei het niet te weten. Ik voelde onraad en vroeg: Meent hij dat het pest is? DIETRICH antwoordde: Juist, dat zei hij bij zijn vertrek en hij hield stijf en strak vol, dat het 3 pestbuilen waren (carbunculi). Ik lachte en liet bij mijzelf niet de gedachte aan pest opkomen. Na enige dagen kwam de vader van de chirurg, bekeek de afwijkingen, oordeelde direct en zeide mij in mijn gezicht, dat het echte pest was. Maar zo kon hij mij toch niet overtuigen. Ik liet heimelijk een andere beroemde chirurg komen. Deze zeide mij, nadat hij mij onderzocht had: Ik zou geen bezwaar hebben met U te slapen . . . Datzelfde zei ook de Jood. Ik liet nog een arts komen, die in Leuven een goede naam had. (Er zijn hier slechts weinig goede artsen!) Hij ontkende dat mijn urine iets ziekelijks toonde. Ik vertelde hem van de zweren en voegde de redenen erbij, waarom ik meende dat het geen pest was. De zweren waren niet vers en niet van zelf ontstaan. Zij wisselden aanvankelijk van plaats. Ik had geen koorts, geen bijzondere hoofdpijn en was niet slaperig. Het braken was niet van zelf gekomen, doch ontstaan na gebruik van rauwe vis. Nadat ik deze kwijt was, werd de maag rustig. Het is een eigenaardigheid van mij, dat ik na het braken de spijzen versmaad. De urine toonde geen tekenen van pest. Dit alles heeft de chirurg dapper aangehoord. Maar toen ik het over de zweren had, merkte ik dat de man bang werd. Ik gaf hem een gouden kroon en hij beloofde na het ontbijt weer te komen. Hij zond echter een knecht, die zeer bang was. Deze zond ik terug, werd boos op de dokters en

beval mij aan bij CHRISTO, de arts. De maag was in 3 dagen weer beter, nadat ik kip en wijn had gebruikt. Ik keerde tot mijn studie terug en werkte de rest van het Nieuwe Testament uit. Na 14 dagen kwam uit de zweren zwart dood vlees, hetgeen de chirurgen voorspeld hadden. De knobbel aan de linker heup was wel gezwollen, doch deed geen pijn meer.

Een aannemelijke gedachte was in mijn geest opgekomen: de zweer zou komen van de aanraking met mijn paard. Ik had namelijk een- of tweemaal vliegen verjaagd, die op een zweer zaten en wel met de blote hand. Dan zou ik misschien toevallig dit lichaamsdeel geraakt hebben bij het urineren of bij het ontkleden. In deze stelde de chirurg mij echter steeds gerust. Nu is het gezwel veel weker en ook wat kleiner geworden, het blijft echter ter plaatse aanwezig. De knobbel aan de rechter borst is vanzelf verdwenen.

Toen ik bij DIETRICH geheel en al genezen was, ging ik naar mijn slaapkamer terug.

Ofschoon ERASMUS dus niet geloofd heeft aan de mogelijkheid van builenpest, hebben toch de medisch-historische onderzoekingen wel duidelijk gemaakt, dat men met de mogelijkheid van deze ziekte wel degelijk rekening moet houden, zij het ook met een goedaardig verlopende vorm. Het is bekend, dat ERASMUS in de latere jaren van zijn leven heeft geleden aan blaasstenen. Zijn beschrijvingen laten daarover geen twijfel.

Nadat hij op het eind van zijn leven wegens de Reformatie Bazel ontvlucht was en zich in Freiburg had gevestigd, besloot hij zich opnieuw naar de Nederlanden te begeven, doch op de reis van Freiburg daarheen, welke wederom over Bazel ging, werd hij aldaar ziek met volgens de beschrijving een aandoening, die het meest op dysenterie geleek. Men kan een darmaandoening tengevolge van een ver gevorderde pyelonephritis evenwel niet uitsluiten. ERASMUS overleed op 12 Juli 1536.

Een tweede punt van uitvoerig onderzoek zijn de verdikkingen, die men gevonden heeft aan het linker scheenbeen en de rechter ellepijp. WERTHEMANN is hierbij zeer uitvoerig te werk gegaan. Er zijn zelfs slijppreparaten van stukjes bot gemaakt. Hij meent, dat er geen andere diagnose mogelijk is dan syphilis en wel de verkregen vorm daarvan. Deze heeft geleid tot een chronische productieve peri-ostitis, evenals ostitis. Voor aangeboren lues is geen enkel aanknopingspunt, daar daarbij o.a. alle kentekenen aan de botten ontbreken. Hiermede is echter geenszins gezegd, dat men aan een genitale infectie moet denken. In de jaren, waarin ERASMUS leefde, was syphilis endemisch verspreid, waarbij iemand die veel reist en voortdurend in onhygiënische herbergen moet logeren zeker met een behoorlijke kans een extragenitale infectie kan opdoen. Hoewel ERASMUS herhaaldelijk over deze infectieziekte heeft geschreven, schijnt hij toch niet met de mogelijkheid rekening te hebben gehouden, dat hij zelf er aan leed.

Een zeer belangwekkende beschouwing wordt tenslotte geleverd over de verhouding van de vorm van ERASMUS' schedel tot de physiognomie van het hoofd, mede in verband met de bekende portretten van HOLBEIN en DÜRER.

Men heeft reeds lang pogingen ondernomen om met behulp van een voorhanden schedel de vorm van het gelaat te reconstrueren. His heeft zich op dit gebied verdienstelijk gemaakt door eerst aan een aantal lijken de gemiddelde dikte van de weke delen te bepalen en dan omgekeerd te trachten de gezichtsvorm te reconstrueren met behulp van de schedel. Zo gelukte het met de schedel van J. S. BACH een bevredigende gezichtsplastiek te verkrijgen. Zo zou het ook aan FRORIEP gelukt zijn uit de schedels die van SCHILLER afkomstig heten te zijn, de juiste te identificeren. Ook WELCKER heeft langs deze weg de schedel van RAPHAEL bestudeerd. Het blijkt bij deze onderzoekingen moeilijk te zijn, over de vorm van de neus en de vorm van de mond die in belangrijke mate de gezichts-expressie beheersen, concrete gegevens vast te leggen. Hier heeft men uiteraard aan gemiddelden uit een grote reeks niets.

WERTHEMANN heeft getracht in de beroemde portretten van HOLBEIN de schedel van ERASMUS „te passen”. Dit is ook wonderwel gelukt. Hij geeft daarvan een figuur, waarbij men in de omtrek der tekening van HOLBEIN's profielportret, de uitstekend daarin passende schedel vindt getekend. Het beloop van de musculus sternocleidomastoideus en de profiellijn van de nek blijken in het schilderij volkomen op de juiste wijze te zijn weergegeven (fig. 2). Wel treft de zeer sterk achteruitstekende baret. ERASMUS heeft zich nooit zonder dit hoofddeksel laten contereiten. Of een dichte haardos zal de baret van achteren hebben opgevuld (zoals op het schilderij het geval is), óf de baret zal aan de achterzijde met een kussentje moeten zijn opgevuld geweest. WERTHEMANN tekent daarbij aan: . . . „und bei seiner notorischen Eitelkeit wäre es durchaus möglich dass er bewusst seine kurze Schädlichkeit zu verstecken gesucht hatte”. ERASMUS zelf heeft zich herhaaldelijk over de uitstekende gelijkens van de portretten van HOLBEIN uitgelaten. Voor zover men met deze methode van

Fig. 2. Schedel van ERASMUS geprojecteerd in de omtrektekening van de schilderij van HOLBEIN (museum Bazel).

onderzoek in onze tijd kan oordelen, kunnen wij dit ook begrijpen. ERASMUS is echter altijd veel minder te spreken geweest over het portret van DÜRER van 1525. Het is nu wel zeer merkwaardig, dat bij de toetsing van deze methode op het portret van DÜRER, de schedel allerminst blijkt te passen in de tekening van het portret. Zo staan in het DÜRER-portret ongetwijfeld de ogen veel te laag, waardoor zij geheel op de bodem der orbitae zouden komen te liggen of zelfs daaronder. Met deze reconstructie kunnen wij ons, met de uitspraak van ERASMUS zelf over de gelijkens door DÜRER verkregen, dus zeer wel verenigen.

Tot slot zij er nog op gewezen, dat er van de hand van ERASMUS zelf een enkele caricatuur bekend is, zij het ook in een zeer primitieve uitvoering. Deze caricatuur kunnen wij alleen naar waarde schatten als wij met het bovenstaande rekening houden. Wanneer wij in het HOLBEIN-profiel de schedel in tekening brengen en de baret wegdenken, kunnen wij de zeer primitieve caricatuur heel goed waarderen, omdat deze bijzonder duidelijk het ontbreken van het profiel van het achterhoofd aangeeft.

Amsterdam, Augustus 1948

H. T. DEELMAN